
माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त उखानको तात्पर्य

विष्णु न्यौपाने, पिएच.डी *

Article History: Received 3 Oct. 2021; Reviewed 23 Dec. 2021; Revised 25 Jan. 2021; Accepted 15 Feb. 2022.

लेखसार

प्रस्तुत आलेख माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त उखानको तात्पर्यको विश्लेषणमा केन्द्रित छ। सामग्री सङ्कलनका क्रममा माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा र उखानवारे गरिएका समीक्षा, समालोचना र शोधप्रतिवेदनलाई द्वितीय स्रोतका रूपमा लिएर गुणात्मक विधिबाट विषयको विश्लेषण गरिएको छ। उखान लोकको अभिव्यक्ति भएकाले यसमा लोकजीवनका दुःखसुख, जीवनदर्शन, उपदेश आदि अभिव्यक्त हुन्छन्। कथाको भाषालाई सारगर्भित, खँदिलो, रसिलो, चोटिलो बनाउन कथामा त्यस्ता उखानको प्रयोग गरिएका हुन्छन्। तिनले कथालाई थप सशक्त बनाउन सहयोग पुऱ्याएका हुन्छन्। माया ठकुरीका कथामा प्रयुक्त उखानले नेपाली समाजको मार्मिक तथा करुणपक्षलाई उजिल्याएका छन्। समाजका मृत्यु, भ्रगडा, मनोमालिन्य, आत्महत्या, अव्यवस्था, ईर्ष्या, रोग, भोक, अशिक्षा, गरिबी, विवशता, कुण्ठा, नैराश्य, चोरी, चिन्ता, पश्चात्ताप, वैरभाव, घृणा, अन्धरुढीवादी चिन्तन, आर्थिक शोषण, गरिबीको मारमा पिल्सिनुपर्दाको अवस्था आदि पक्ष उखानमा व्यक्त भएका छन्। आर्थिक सम्पन्नता र विपन्नताका विचको बढ्दो दुरी, सामाजिक कट्टरताको बन्धनमा बाँधिएको मानवले स्वतन्त्र जीवन जिउन खोज्दा भोग्नुपर्ने दुःख र कष्ट, नैतिक बलका कारण मानिसले समाजमा विजय हासिल गर्न सक्छ भन्ने उपदेशात्मक अभिव्यक्तिका क्रममा उखान कथामा प्रयोग भएका छन्। माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त उखानहरूको सन्दर्भगत अर्थ र प्रयोगको औचित्यलाई मूल समस्या बनाएर तिनको सन्दर्भगत अर्थ र प्रयोगको औचित्य विश्लेषण गर्नु यस अनुसन्धानको उद्देश्य हो। अध्ययनमा सङ्कथन सिद्धान्तलाई अनुकूलित समायोजन गरी विषय विश्लेषणमा उपयोग गरिएको छ। कथामा प्रयुक्त उखानहरूले कथाको भाषिक शिल्पसौन्दर्य एवम् पात्रको चरित्राङ्कन, परिवेश चित्रण तथा समाजको यथार्थङ्कनमा सहयोग गरेकाले ती उखानहरू सही र उपयुक्त रहेका छन्।

शब्दकुञ्जी : अर्थचमत्कार, सहज अभिव्यक्ति, सहभागीगत सन्दर्भ, सौन्दर्यवर्द्धक, स्थानगत सन्दर्भ।

विषय परिचय

कथा छोटो समयावधिको; कथानक, पात्र र परिवेशको अन्विति हुने; समाजको प्रतिबिम्ब उतारिने, मानव जीवनका यावत् अनुभूतिहरू समेटिन सक्ने भएकाले यो लोकप्रिय बन्न पुगेको हो। यो लोकप्रिय बन्नुमा यसमा प्रयुक्त हुने उखानले कलात्मक सौन्दर्य थपेका हुन्छन्। तिनले कथालाई श्रुतिमधुर बनाउनका साथै कथालाई कलात्मक बनाएका हुन्छन्। कथामा उखान प्रयोग गरिनुको कुनै विशेष तात्पर्य पनि रहेको हुन्छ। उखान नेपाली लोकजीवनमा निकै व्यापक बनेको र नेपाली जनजिब्रोमा निकै लोकप्रिय भई भिजेर रहेको हुन्छ। यसमा व्यावहारिक अनुभवका गहकिला उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिन्छन्। कथामा त्यस्ता दृष्टान्तमूलक अभिव्यक्तिको सन्दर्भमा उखान प्रयुक्त हुन्छन्।

* उपप्राध्यापक, नेपाली विभाग, सरस्वती बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल।

नेपाली कथामा उखानहरू प्रयोग भएका छन्। उखानले कथाको अभिव्यक्तिलाई सूत्रबद्ध गर्दछ। यसले कथाकारले भन्न खोजेको कुरालाई छोट्याएर चोटिलो पारामा भन्न मद्दत गर्दछ। कथामा धेरैलाई थोरै शब्दमा व्यक्त गर्नुपर्दा, भनाइमा चमत्कार प्रदर्शन गर्दा उखानको प्रयोग गरिएको हुन्छ। सबै नेपाली कथाकारले आफ्ना सबै कथामा उखानको प्रयोग गरेका हुँदैनन्। माया ठकुरीका कथामा उखानको प्रयोग भएका छन्। तीमध्ये *माया ठकुरीका कथाहरू* कथासङ्ग्रहमा प्रयोग भएका उखानको प्रयोगको सन्दर्भ, तिनको सन्दर्भगत अर्थ तथा प्रयोगको औचित्य के रहेको छ भन्ने जिज्ञासा आम नेपाली पाठकमा रहेको छ। यही सन्दर्भमा यस कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त उखानहरूको खोजी गरी तिनको सङ्कलन, तिनको सन्दर्भगत अर्थ तथा प्रयोगको औचित्य पहिल्याउनु आवश्यक भएको छ। यसर्थ प्रस्तुत अध्ययनमा *माया ठकुरीका कथाहरू* कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त उखानहरूको पाठगत तथ्यलाई साक्ष्यका रूपमा प्रस्तुत गरी तिनको सन्दर्भगत अर्थ र प्रयोगको औचित्य विश्लेषण गरी निष्कर्षीकरण गरिएको छ।

पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

नेपाली कथामा प्रयुक्त उखान सम्बन्धमा केही अध्ययनहरू भएका छन्। तिनको सङ्क्षिप्त विवेचन कालक्रमिक रूपमा तल गरिएको छ :

अर्याल (२०६०) ले माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश उखान टुक्काको अध्ययन शीर्षकको शोधकार्यमा माध्यमिक तहको नेपाली विषयको पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त उखान र टुक्काको सङ्कलन गरी विश्लेषण गरेका छन्। भट्ट (२०६०) ले गुरुप्रसाद मैनाली : व्यक्ति र कृति शीर्षकको समालोचनामा गुरुप्रसाद मैनालीको नासो कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत एघार कथाहरूको विश्लेषणका क्रममा कथाका तत्त्वमध्ये भाषाशैलीअन्तर्गत उखानको चर्चा गरेकी छन्। उखान, टुक्का र सूक्तको प्रयोगले उनका कथाको भाषाशैलीमा शिल्पगत सौन्दर्य अभिवृद्धि भएको छ। मैनालीले त्यस भाषाभाषी समाजको इतिहास, संस्कृति र परम्परालाई सङ्केत गरेका छन्। पन्थी (२०६५) ले मा.वि. तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त उखान टुक्का पहिचान र प्रयोग क्षमताको अध्ययन शीर्षकको शोधकार्यमा माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त उखान र टुक्काको सङ्कलन गरी विश्लेषण गरेका छन्। यस अध्ययनमा विद्यार्थीहरूको उखान र टुक्का पहिचान र प्रयोग क्षमताको विश्लेषणात्मक तरिकाले अध्ययन गरिएको पाइन्छ। सेढाई (२०६६) ले कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीका कथामा प्रयुक्त उखान र टुक्काको अध्ययन शीर्षकको स्नातकोत्तर शोधपत्र (त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस)मा गुरुप्रसाद मैनालीका कथाहरूको विश्लेषणका क्रममा उनका कथामा सरलता, सरसता, स्वाभाविकता पाइन्छ भन्ने उल्लेख गरेका छन्। मैनालीले कथामा उखान र टुक्काको व्यापक प्रयोगले गर्दा भाषा सजीव भएको तथा ती उखान र टुक्काहरू र कथनिकट नेपाली शब्द-वाक्यहरूको मिठासयुक्त प्रयोगले गर्दा मैनालीको भाषाशैली निकै प्रभावकारी बनेको उल्लेख गरेका छन्। नेपाल (२०६७) ले पाल्पा जिल्लाका मा.वि. तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको उखान टुक्का प्रयोग क्षमताको अध्ययन शीर्षकको स्नातकोत्तर तहको शोधमा विद्यार्थीहरूको उखान र टुक्का प्रयोग क्षमताको विश्लेषणात्मक अध्ययन गरेका छन्। यो क्षेत्रीय अध्ययन भए पनि विद्यार्थीमा रहेको उखान र टुक्का प्रयोगको क्षमताको प्रतिनिधित्व यस अध्ययनमा भएको छ। रेग्मी (२०७०) ले कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीका कथामा प्रयुक्त उखान र टुक्काको अध्ययन शीर्षकको स्नातकोत्तर शोधपत्र (त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग)मा गुरुप्रसाद मैनालीको नासो कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत ११ ओटा कथाहरूमा प्रयुक्त उखान र टुक्काहरूको सङ्कलन गरी विभिन्न आधारमा तिनको वर्गीकरण तथा विश्लेषण गरेकी छन्। रेग्मीले उखान र टुक्काको सङ्कलन गरी तिनको छुट्टा छुट्टै वर्गीकरण गरेकी छन् साथै ती उखान र टुक्का कथामा प्रयोगको औचित्य पनि प्रस्तुत गरेकी छन्। तिम्सिना (२०७३) ले कक्षा छ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त उखान र टुक्काको अध्ययन

शीर्षकको स्नातकोत्तर शोधपत्र (त्रिभुवन विश्वविद्यालय, सुकुन्दा बहुमुखी क्याम्पस)मा नेपाल सरकारको पाठ्यक्रमअनुसार तयार पारिएको कक्षा छ को नेपाली विषयको पाठ्यपुस्तकमा सङ्गृहीत पाठहरूमा प्रयुक्त उखान र टुक्काहरूको सङ्कलन गरी तिनको वर्गीकरण तथा विश्लेषण गरेकी छन्। तिस्रनाले उक्त अध्ययनको क्रममा उखान टुक्काको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा, तिनको अध्ययनको विधि र नतिजाको व्याख्या एवम् विश्लेषण तथा निष्कर्ष र सुझाव औल्याएकी छन्।

नेपाली कथा सम्बन्धी अध्ययन भएका विभिन्न कार्य र पुस्तकमा पनि कथा र उखान सम्बन्धी चर्चा गरिएको छ। मूलतः भाषाशैलीअन्तर्गत उखानको चर्चा गरिएको पाइन्छ। माया ठकुरीका कथामा पनि उखानको प्रयोग भएका छन् तर यस सम्बन्धमा अध्ययन भएको देखिँदैन। यस अध्ययनमा माया ठकुरीका कथाहरूमध्ये माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कथामा प्रयुक्त उखानको सङ्कलन, तिनको प्रयोगको तात्पर्यको विश्लेषण गरिएको छ।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत अनुसन्धानका लागि आवश्यक सामग्रीहरू प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ। अनुसन्धानमा माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रह प्राथमिक सामग्री हो। कथा र उखान सम्बन्धी विवेचना गरिएका तथा सैद्धान्तिक आधारसँग सम्बन्धित सामग्रीहरू द्वितीयक सामग्री हुन्। शोधको प्रकृतिअनुसार प्रस्तुत अध्ययनका लागि यस्ता आवश्यक प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतका सामग्रीका लागि पुस्तकालयीय कार्यका माध्यमबाट सङ्कलन गरिएको छ।

प्रस्तुत अनुसन्धान माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त उखानको विश्लेषणमा मात्र केन्द्रित छ। नेपाली कथामा उखानको प्रयोग सम्बन्धी जिज्ञासाको प्राज्ञिक समाधानका लागि उखान प्रयोगको सन्दर्भार्थको सैद्धान्तिक मान्यताको उपयोग गरिएको छ। उखानको सन्दर्भार्थ पहिचानका लागि कथाको सूक्ष्म पठन गरी पाठगत तथ्यलाई विश्लेषणको आधार बनाइएको छ। उखानहरूको वाच्यार्थ, लक्ष्यार्थ र व्यञ्जनार्थको पहिचान गरी उखान प्रयोगको औचित्यको खोजी गरिएको छ। प्रस्तुत कार्य गुणात्मक अनुसन्धान विधिमा आधारित रहेको छ। त्यसैअनुसार यसमा मुख्यतया व्याख्यात्मक र पाठ विश्लेषणात्मक पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ। सामग्रीहरूको खोज, सङ्कलन र अध्ययनपछि प्राप्त सूचना र तथ्यहरूको वर्गीकरण, विश्लेषण र तुलनाबाट उपयुक्त निष्कर्ष निकालिएको छ। अध्ययनमा सङ्कथन सिद्धान्तलाई अनुकूलित समायोजन गरिएको छ।

अवधारणात्मक ढाँचा

उखान साहित्यका विभिन्न विधाहरूमा यसको उपयोग हुनु निकै प्रभावकारी र उपयोगी मानिन्छ। छोटोमा धेरै भनिनु कथाको प्रवृत्ति हो। त्यस्तो भाषिक अभिव्यक्तिका लागि कथामा उखानको प्रयोग गरिनु बढी सान्दर्भिक र उपयोगी हुन्छ। नेपाली कथामा उखानहरू प्रयोग भएका छन्। त्यस्तै कथाकार माया ठकुरीका कथासङ्ग्रहहरूमध्ये माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा पनि उखानहरू प्रयुक्त छन्।

उखानले लोकको विचार, विश्वास र अनुभव बोकेको हुन्छ। यो प्राचीन सम्पदा भएकाले हामीलाई यसले प्राचीनताको बोध गराउँछ। भाषा चमत्कृत पार्न, भनाइलाई प्रभावपूर्ण तुल्याउन र अभिव्यक्तिलाई सहज सम्प्रेषण दिन उखानको महत्त्वपूर्ण योगदान रहन्छ (पराजुली, २०५८, पृ. १५०)। भाषाको कलात्मक सौन्दर्य, भावहरूको सहज अभिव्यक्ति, विचारको सम्प्रेषणीयता र भनाइमा ध्वनित बनाउन उखानले सहयोग गर्छ। स्वतन्त्र वाक्यको रूपमा आएर रचनामा अर्थचमत्कार ल्याउने हुनाले यसलाई भाषिक

अलङ्कारका रूपमा लिन सकिन्छ (पौड्याल, २०७७, पृ. ४६)। उखानले अर्थचमत्कार सिर्जना गर्दछ, त्यसैले यो सौन्दर्यवर्द्धक रचना हो। भनाइलाई रोचक र आकर्षक बनाउन यसको प्रयोग गरिन्छ। यसले कथनलाई तिक्खर पाछै, ओजस्वी बनाउँछ र जीवन दिन्छ। उखान निश्चित संरचनामा आवद्ध रहेको हुन्छ। चूडामणि बन्धुले कथ्य, शैली र उद्देश्य गरी उखानका तीन तत्त्व हुने बताएका छन् (२०५८, पृ. ३३४)। भाषिक अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी बनाउन, लाक्षणिक र व्यञ्जनात्मक बनाउन उखानले सहयोग गर्छ। उखानहरू जनजनका जिब्रोमा भिजेर बसेका हुन्छन्। यिनले कथाका पात्रलाई सजीव बनाउन सहयोग पुऱ्याएका हुन्छन्। उखानले बोलचाल, भाषा, साहित्यलाई सजीव र सरस बनाउँछ (पराजुली, २०५८, पृ. १५)। संसारका सबै भाषा र साहित्यमा उखानको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ।

नेपाली कथामा प्रयुक्त उखानमा समाज र संस्कृतिको चित्र प्रतिबिम्बित भएको हुन्छ। नेपाली समाजको पारिवारिक जीवनका नारी, आमा, स्वास्नी, छोरी, बुहारी, पुरुष आदि उखानमा आएका हुन्छन्। यसैगरी चाडपर्व, रीतिरिवाज, ज्येष्ठ नागरिकप्रति सम्मान, अतिथि सम्मान, मेलमिलाप जस्ता सामाजिक, सांस्कृतिक रीतिस्थिति जस्ता पक्ष पनि उखानले समेटेका हुन्छन्। समाजका आर्थिक पक्षहरू कृषि व्यवसाय सम्बन्धी, श्रमको महत्त्वसम्बन्धी, व्यापारसम्बन्धी विषय पनि उखानमा हुन्छन्। उखानले लोकजीवन, लोकविश्वास र जीवनदर्शन पनि बोकेको हुन्छ। प्रारब्ध, कुरीति, अन्धविश्वास, छोरीप्रतिको धारणा, नारीदमन, नारीचेतना, लैङ्गिक विभेद आदि पनि उखानमा प्रतिबिम्बित हुने विषयहरू हुन्।

उखान पनि एक पाठ हो। यसको विश्लेषण गर्दा पाठविश्लेषणको सिद्धान्तअनुसार गर्न सकिन्छ। पाठविश्लेषण गर्दा त्यसमा अन्तर्निहित भएका विभिन्न सन्दर्भहरूको खोजी गर्नुपर्दछ। पाठमा रहेका सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, वैचारिकलगायत अन्य सम्बन्धहरूको खोजी सङ्कथन विश्लेषणमा गरिन्छ। यस्ता सन्दर्भहरू भौतिक र संज्ञानात्मक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् (पौडेल र पोखेल, २०७१, पृ. ४७)। भौतिक सन्दर्भअन्तर्गत स्थानगत सन्दर्भ, कालगत र समयगत सन्दर्भ तथा सहभागीगत सन्दर्भलाई सङ्केत गरेका हुन्छन्। संज्ञानात्मक सन्दर्भअन्तर्गत सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, धार्मिक-सांस्कृतिक र वैज्ञानिक सन्दर्भलाई सङ्केत गरेका हुन्छन्।

विमर्श र परिणाम

माया ठकुरी गोपालजङ्ग राणा र देवी ठकुरीको जेठो सन्तानका रूपमा वि.सं. २००५ असार १८ गते (जुलाई २, १९४७) भारतको लखनउस्थित छाउनी अस्पतालमा जन्म भएको हो (माया ठकुरीसँगको व्यक्तिगत कुराकानी, २०७९।०२।०५)। वि.सं. २०१६ देखि कथा लेख्न आरम्भ गरेकी यिनको मेघालयबाट निस्कने 'आशा' पत्रिकामा प्रकाशित 'बौलाही' शीर्षकको कथा नै पहिलो प्रकाशित कथा हो (आचार्य, अवस्थी र गौतम, २०४८, पृ. १२२)। यिनका 'नजुरेको जोडी' (२०३०), 'गमलाको फूल' (२०३३), 'साँघु तरेपछि' (२०३९), 'चौतारो साक्षी छ' (२०४६), 'माया ठकुरीका कथाहरू' (२०४८), 'आमा ! जानुहोस्' (२०६४) र 'प्रियंवदा' (२०६९) गरी सातओटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन्। जीवन र समाज बिचको अन्तर्सम्बन्धबाट सिर्जित समस्यालाई गम्भीरताका साथ अवलोकन गरी आफूभित्रको समयचेतनालाई अभिव्यक्त गर्ने नारी कथाकार हुन् माया ठकुरी (श्रेष्ठ, २०७०, पृ. २१८)। यिनका कथामा समकालीन समाजको प्रतिबिम्ब प्रस्तुत गरिएको छ। यिनका कथासङ्ग्रहहरूमध्ये माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कथाहरूमध्ये अनुत्तरित, मनु, अभियोग, ग्रहण र पासो कथाहरूमा उखानको प्रयोग गरिएका छन्।

पेटमा मुसा दगुनु

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अनुत्तरित कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ३८)। सत्तरी वर्ष पुग्न लागेकी महेश्वरीदेवी सामु दुलारी कहिले लड्डु, कहिले आँप खान मन लागेको भन्ने तथा कहिले मलाई काखमा लिनुहोस् न भन्ने गर्दथिन्। यस्तैमा एक दिन महेश्वरीदेवीले बोलाउँदा उनीप्रति ध्यान नदिएकी दुलारी उसलाई भोक लागेपछि, महेश्वरीदेवीसँग विभिन्न कुरा मागेको सन्दर्भमा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ।

प्रायः केटाकेटीहरू खेलिरहन्छन्। उनीहरू चकचक गर्न चाहन्छन्। उनीहरू खेल लागेपछि कसैले बोलाएको, कतैतिर, कसैप्रति ध्यान दिँदैनन् भने भोक लागेको समेत बताउँदैनन्। उनीहरू नथाकिन्जेल खेलिरहन्छन्। थाकेपछि बल्ल उनीहरूलाई भोकको महसुस हुन्छ। केटाकेटीहरूको भोक लागेको अवस्थालाई पेटमा मुसा दगुनु उखानले बुझाएको छ। दुलारीलाई भोक लागेर महेश्वरीदेवीलाई खोजेकी, खाजाको खोजी गरेकी भन्ने अर्थ उखानले व्यक्त गरेको छ। मुसा दगुनुको अर्थ भोक लाग्नु, खानाको खोजी गर्नु हो।

हीरा भन्ने ठानेकी थिएँ, त्यो त बाटोको कीरा पो रहेछ

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अनुत्तरित कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ४२)। महेश्वरीदेवी बार पुगेर तेर वर्षकी लाग्दा बाबु कन्हैयालालले बनारसको पढेलेखेको, शिक्षित, उच्चवंशको, कुलीनघरको केटोसँग विवाह गरिदिएका थिए। विवाह भएको एक महिनामा नै महेश्वरीदेवी घर छाडेर माइतीघर आएकी थिइन्। तीनचार महिनासम्म पनि उनको घरकाले कुनै चिठीपत्र नगरेपछि कन्हैयालालले आफ्नो छोरो शिवचरणलाई साथमा लिएर बनारस जान्छन्। बनारस गई बुभुदा ऊ त साँझ पत्थो कि ढलमलाउँदै बनारसको गल्ली चहाउँ हिँड्ने, महेश्वरीदेवीको दाइजोमा दिएका सामान गर्गहनासमेत मागेर खर्च गर्ने, नदिए लुट्ने खालको खराब चरित्रको रहेछ भन्ने थाहा पाउँछन्। उसको यही चरित्रलाई बुझाउने सन्दर्भमा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ।

हीरा मूल्यवान् धातु हो। कीरा भने मूल्यहीन वस्तु हो। कन्हैयालालले छोरी महेश्वरीदेवीलाई हीरा राम्रो वंशको, उच्चकुलीन, शिक्षित ठानेर विवाह गरिदिएका थिए। तर ऊ त भट्टी चहार्ने, कीरा जस्तो खराब चरित्रको भएको पछि आएर बल्ल थाहा पाउँछन्। मूल्यवान् ठानिएको वस्तु मूल्यहीन भएको अर्थ प्रस्तुत उखानमा व्यक्त भएको छ। प्रस्तुत उखानमा प्रयुक्त हीरा र कीरा शब्दले सहभागीगत सन्दर्भलाई बुझाएका छन्। बाटो शब्दले स्थानगत सन्दर्भलाई जनाएको छ।

छोराछोरी दुवै बराबरी

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अनुत्तरित कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ४३)। महेश्वरीदेवी बार पुगेर तेर वर्षकी लाग्दा बाबु कन्हैयालालले बनारसको पढेलेखेको, शिक्षित, उच्चवंशको, कुलीनघरको केटोसँग विवाह गरिदिएका थिए। विवाह भएको एक महिनामा नै महेश्वरीदेवी घर छाडेर माइतीघर आएकी थिइन्। तीनचार महिनासम्म पनि उनको घरकाले कुनै चिठीपत्र नगरेपछि कन्हैयालालले आफ्नो छोरो शिवचरणलाई साथमा लिएर बनारस जान्छन्। बनारस गई बुभुदा ऊ त साँझ पत्थो कि ढलमलाउँदै बनारसको गल्ली चहाउँ हिँड्ने, महेश्वरीदेवीको दाइजोमा दिएका सामान गर्गहनासमेत मागेर खर्च गर्ने, नदिए लुट्ने खालको खराब चरित्रको रहेछ भन्ने थाहा पाउँछन्। यसपछि विहे गरिसकेकी छोरीलाई बाबु कन्हैयालालले बनारस घरमा नपठाएर आफूसँगै राखेका

थिए । नातेदारहरूले व्यङ्ग्य गर्दा, कुरा काट्दा उने आफ्ना लागि छोरा र छोरी बराबर भएको, आफूले हीरा ठानेर छोरी सुम्पिएको व्यक्ति कीरा भएको, जानी जानी छोरीलाई अग्निमा धकेल्न नसक्ने कुरा भनेको सन्दर्भमा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ ।

कन्हैयालालकी एक मात्र छोरी महेश्वरीदेवी थिइन् । उनी विवाहिता भए पनि लोग्नेको कृकृत्य सहन नसकी माइतीघरमा आएर बसेकी थिइन् । बाबुआमाका लागि छोरा र छोरी दुवै बराबरी हुन्छन् । कतै कतै, कुनै कुनै बाबुआमाले छोरोलाई काख र छोरीलाई पाखा गरेका पनि हुन्छन् । तर कन्हैयालाल यसका अपवाद थिए । उनका विचारमा आँखाका नानी बराबर भए जस्तै छोरा र छोरी पनि बराबर थिए । कन्हैयालालले छोरा र छोरीमा कुनै भेदभाव गर्दैनथे भन्ने अर्थ उखानमा व्यक्त भएको छ । प्रस्तुत उखानमा प्रयुक्त छोराछोरी शब्दले सहभागीगत सन्दर्भलाई बुझाएको छ ।

दुधमा परेको भिङ्गा

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अनुत्तरित कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ४६) । महेश्वरीदेवी बार पुगेर तेर वर्षकी लाग्दा बाबु कन्हैयालालले बनारसको पढेलेखेको, शिक्षित, उच्चवंशको, कुलीनघरको केटोसँग विवाह गरिदिएका थिए । विवाह भएको एक महिनामा नै महेश्वरीदेवी घर छाडेर माइतीघर आएकी थिइन् । तीनचार महिनासम्म पनि उनको घरकाले कुनै चिठीपत्र नगरेपछि कन्हैयालालले आफ्नो छोरो शिवचरणलाई साथमा लिएर बनारस जान्छन् । बनारस गई बुभुदा ऊ त साँझ पत्थो कि ढलमलाउँदै बनारसको गल्ली चहाउँ हिँड्ने, महेश्वरीदेवीको दाइजोमा दिएका सामान गर्गहनासमेत मागेर खर्च गर्ने, नदिए लुट्ने खालको खराब चरित्रको रहेछ भन्ने थाहा पाउँछन् । यसपछि विहे गरिसकेकी छोरीलाई बाबु कन्हैयालालले बनारस घरमा नपठाएर आफूसँगै राखेका थिए । केही वर्षपछि उनको देहावसान भयो । एकी उनले सहारा खोज्दै जाँदा बेसहारा भएकी लक्ष्मीलाई भेट्छन् । कुनै अपराधीले लक्ष्मीलाई बलात्कार गरी पेट बोकाएर भागेको हुन्छ । उनले आफ्नो पेटको बच्चालाई गिराउन औषधि सेवन गरेकी थिइन् । औषधिले बच्चा त गिरेन तर यसको प्रभावले बच्ची दुलारी अपाङ्ग जन्मेकी थिई । यसलाई उपचार गराउन महेश्वरीदेवीले आफ्नो गुप्ती ढुकुटीको गाँठो फुकालेर डाक्टरका अंगि राखिदिएकी थिइन् । तर उपचार हुन सकेन । हुकदै गरेकी दुलारी पनि महेश्वरीदेवीलाई खुबै मन पराउथी । लक्ष्मीको सुत्केरी उनैले स्याहारेकी थिइन् तथा उसलाई आफ्नै घरमा बस्न दिएकी थिइन् । यस्तैमा धेरै वर्षपछि एक दिन उनका पति उनलाई लिन आएका थिए । पति चाहिँ उनले जोडेको सम्पत्ति, बाबुको सम्पत्ति, घरवार सबै बेचबिखन गरेर उनलाई पनि लिएर जाने कुरा गरेका थिए । तर बैसमा फ्याँकिएकी महेश्वरीदेवी जीवनको उत्तरार्द्धमा किन पतिद्वारा मन पराइएकी हुन् भन्ने रमैया मौसीसँगको कुराकानीमा पक्कै पनि सम्पत्तिका कारण दुधमा परेको भिङ्गा जस्तै पछि तिमीलाई पनि फ्याँकछन् भनेर सम्झाएको सन्दर्भमा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ ।

दुधमा परेको भिङ्गाले दुध पनि बिगाउँछ । भिङ्गा त मिल्काउन नै परिहाल्यो । विवाह भएपछि पतिगृहमा एक महिना पनि टिक्न नसकेकी महेश्वरीदेवी अहिले बुढेसकालमा आएर पतिले माया गर्लान् भन्ने कुरामा कुनै तुक थिएन । उनले त सम्पत्ति हात पारी फेरि फ्याँकन सक्थे भन्ने अर्थ उखानमा व्यक्त भएको छ ।

टाउकोमा राखे जुम्राले टोक्छ, भुँइमा राखे कमिलाले टोक्छ

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत मनु कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ४७) । पूर्णकलाका सन्ध्या र अभिमन्यु गरी दुई सन्तान थिए । सन्ध्या र अभिमन्युको

एघार वर्षको अन्तर थियो । अभिमन्युलाई घरका सबैले मनु भन्दथे । ठुलुला काला चम्किला आँखा भएको मनु घरमा सबैको प्यारो सन्तान थियो । पूर्णकलाको सारा ध्यान छोरोमा केन्द्रित भएको थियो । यसै सन्दर्भ उल्लेख गर्ने क्रममा पूर्णकलाकी नन्दले भाउजू पूर्णकलालाई जिस्क्याउँदै “बुढेसकालमा छोरो जन्माएर टाउकोमा राखे जुम्राले टोक्छ, भुँइमा राखे कमिलाले टोक्छ, भने भैँ भएको छ हामी भाउजूलाई” (ठकुरी, २०६५, पृ. ४७) भनेको सन्दर्भमा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ ।

मनु दिदी सन्ध्या, आमा पूर्णकलालगायत सबैको प्रिय भएको थियो । बुढेसकालको सन्तान, घरको सबभन्दा सानो सन्तान भएर ऊ सबैको प्यारो भएको थियो । सबैको माया पाएर ऊ पनि पुत्पुलिएर हुकँदै थियो । उसलाई कुनै समस्या पर्छ कि भनेर घरका सबै जना निकै सचेत थिए । यही सर्तकतालाई प्रस्तुत उखानले व्यक्त गरेको छ । प्रस्तुत उखानमा प्रयुक्त जुम्रा र कमिला शब्दले सहभागीगत सन्दर्भलाई बुझाएका छन् । टाउकोमा र भुँइमा पदले स्थानगत गत सन्दर्भलाई बुझाएका छन् । टोक्छ पद दुईपटक पुनरावृत्ति गरिएको छ । टाउको र भुँइ पदले विपरीतार्थकतालाई बुझाएका छन् ।

जो चोर उसको ठुलो स्वर

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अभियोग कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ६२) । सानीबज्यैको छ तोलाको बाघमुखे बाला हराएपछि सासूबुहारी विच भगडा पर्छ । बुहारी इन्दु नन्दलाई बाला दिएर पठाउने अनि सितैमा आफूलाई चोर दोष लगाएको बताउँदै थिई भने भने सासू चाहिँ आजसम्म यो घरमा सिन्कासमेत नहराएको तर तँ नकचरी भित्रिएपछि रडाको मच्चिन थालेको, मन्त्र फुकी फुकी छोरोलाई भेंडो बनाएर राखेकी भन्दै बुहारीलाई गाली गर्दै थिइन् । यसै क्रममा सासूले बुहारीलाई जो चोर उसैको ठुलो स्वर भनेर गाली गरेको सन्दर्भमा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ ।

चोरले ठुलो स्वर गर्दछ । चोरले आफूले गरेको गल्ती लुकाउन, छिपाउन निकै कोसिस गर्छ । उसले ठुलो स्वरले आफ्नो गल्ती दबाई अरूलाई पनि दबाउन सक्छु कि भन्ने सोचिन्छ । सानी बज्यै पनि आफ्नो बाला बुहारीले नै चोरेको शङ्का गर्दै थिइन् । बुहारीले प्रतिवाद गरेकोमा उनले गाली गर्दै, उनीमाथि चोर दोष थोपार्दै ठुलो स्वर नगर, चोर तँ नै हो भन्ने अर्थ उखानमा व्यक्त भएको छ । वास्तवमा कथाको अन्त्यमा बाला चोरको रहस्य खुलेको छ । घरमा काम गर्ने कामदार प्रह्लाद सानी बज्यै बितेपछि धेरै वर्षपछि आएर चोरिएको भनिएको बाला बुहारी इन्दुले नै चोरेको, आफूलाई एक सय रुपियाँ दिएर ढोकामा राखी कोही आउछन् कि भनी हेर्न लगाएको, काम फत्ते भएपछि पछि दुई सय रुपियाँ दिउँला भनेको कुरा बताउँछ । प्रस्तुत उखानमा चोर शब्दले सहभागीगत सन्दर्भलाई बुझाएको छ ।

आफैँ बोक्सी आफैँ धामी

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अभियोग कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ६२) । सासूबुहारी विच सुनको बाला हराएकोमा वाक्युद्ध चलिरहेको थियो । सासूले बुहारीलाई दोषी ठहर्‍याएकी थिइन् भने बुहारी चाहिँ सासूले नै छोरीलाई बाला दिएर पठाएको अभियोग लगाउँदै थिइन् । बुहारीले सासूलाई नाटक गरेको बहानाबाजी गरेको भन्ने सन्दर्भमा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ ।

गल्ती पनि आफैँ गर्ने बहाना पनि आफैँ बनाउने अर्थ प्रस्तुत उखानमा व्यक्त भएको छ । बुहारी गहना हराएकोमा दोष सासूकै भएको ठहर गर्दछिन् । सानी बज्यै छोरीप्रति अनुरक्त थिइन् । छोरीले दाजुभाउजूका कुरा काट्दा ध्यान दिएर सुन्ने मात्र होइन अरू गर्गहना पनि छोरीलाई नै दिएकी थिइन् । बाला पनि उनले

छोरीलाई दिएको तर बुहारी मन नपराइएर उसलाई चोर दोष लगाएर लोग्नेबाट टाढा बनाउने षड्यन्त्र आमाछोरीको भएको हुन सक्ने बुहारीको तर्क छ। आफै बोक्सी भएर रोग लगाउने, निम्त्याउने अनि आफै धामी भएर उपचार गर्न खोज्ने भनी बोक्सी र धामी जस्ता अन्धविश्वासी कुरा उखानमा व्यक्त भएको छ। प्रस्तुत उखानमा बोक्सी र धामी शब्दले सहभागीगत सन्दर्भलाई बुझाएका छन्। आफै शब्दको पुनरावृत्तिले भाषिक चमत्कार प्रदर्शन गरेको छ।

पालाको पैँचो

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अभियोग कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ६३)। सासूबुहारी बाला हराएको, चोरिएको, दिएको निहुँमा भगडा गरिरहेका थिए। सासूबुहारीलाई दोष लगाउँदै थिइन् भने बुहारी सासूलाई दोष दिँदै छोरीलाई दिएर पठाएको बताउँदै थिईं। यसैक्रममा उक्त उखान सानी बज्यैले छोराका सामु कुरा राखेको सन्दर्भमा कथामा प्रयुक्त छ।

पैँचो लगेको चिज, वस्तु जस्तो छ त्यस्तै रूपमा फर्काउनुपर्छ। बुहारी इन्दुले सानी बज्यै सासूमाथि जुन हर्कत गरेकी छ भोलि इन्दु सासू हुँदा उनकी बुहारीले पनि त्यसै गर्न सक्छन् भन्ने सानी बज्यैको तर्क उखानमा प्रस्तुत छ। आखिर पालाको पैँचो हो। आज आफूमाथि छोरोलाई उचालेर, माइतीको रवाफ लगाएर, छँदाखाँदाको घर उधारेर, भत्काएर, बाला चोरेर बुढेसकालमा आफूमाथि अपमान गरेको, हेपेको उनले रुचाउन्नन् र बुहारीलाई उनले पनि त्यस्तै भोगनुपर्ने सङ्केत गरेकी छन्। आफूलाई बुढेसकालमा घरिघरि रुवाएको छोरोले नबुझे, नदेखे पनि भगवानले देखेका छन् भनी छोरोसँग दुखेसो पोखेकी छन्।

भिङ्गाको सरापले डिङ्गा मर्ने भए

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत अभियोग कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ६३)। सानी बज्यैको छ तोलाको बाला हराएको निहुँमा सासूबुहारीबिच वाक्युद्ध भइरहेको सन्दर्भमा सासूको जवाफ फर्काउँने क्रममा उक्त उखान कथामा प्रयुक्त छ।

सानी बज्यैले आफूमाथि बुहारीले जुन प्रकारको अन्याय गरेकी छ, दोष लगाउने प्रयत्न गरेकी छ, छोरोको कान फुकेर घर भँडाउने कोसिस गरेकी छ, घर भत्काउने प्रयास गरेकी छ, आफूलाई धरधरी रुवाउने काम गरेकी छ, यी सबै कुरा अरू कसैले नदेखे पनि भगवानले देखेका छन् त्यसैले उनले आफूमाथि न्याय गर्ने उनको ठम्याई छ। पालो सबैको आउँछ। अहिलेकी बुहारी, भोलि सासू हुनुपर्छ। उनले आफै जस्तै भनेर बुहारीलाई सम्झाउँदै थिइन् तर बुहारी इन्दु भने सासूका यी भनाईलाई श्राप ठान्दै भिङ्गाको श्रापले डिङ्गा नमर्ने भन्दै थिईं। यहाँ सासूलाई भिङ्गा रूपी तल्लो स्तरमा राखेकी छ भने आफू चाहिँ डिङ्गा ठुलो भनेकी छ। सासूले भनेका कुरालाई श्राप भनेकी छ। प्रस्तुत उखानमा प्रयुक्त भिङ्गा र डिङ्गा जस्ता समान ध्वनिको आवृत्तिले कथामा भाषिक शिल्पसौन्दर्य अभिवृद्धि भएको छ।

मानिसलाई दुःख पच्यो भने कालले पनि मुन्टो बटाछ

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत ग्रहण कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ७०)। विष्णुप्रसाद र योगमायाका चार छोराहरू: सूर्यप्रसाद, केशवप्रसाद, कृष्णप्रसाद, रविप्रसाद घरकलहले छुट्टी भिन्न भई वस्न थालेपछि पनि वृद्ध बाबुआमा खुसी थिएनन्। यिनीहरूको अंशवण्डा प्रधानपञ्चको रोहवरमा भएको थियो। योगमायाका आँखा कहिल्यै ओभाएका हुँदैनथे। विष्णुप्रसाद

पनि यस्तो दुर्गति भएर बाँचु भन्दा त बरु मर्न पाए नै बेस हुन्थो भन्दथे । यही दुःखको अवस्थाको सङ्केत गर्ने सन्दर्भमा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ ।

काल कहिल्यै पनि मानिसको पक्षमा हुँदैन । कहिले लाऊँ लाऊँ र खाऊँ खाऊँको उमेरका मानिसलाई टपक्क टिपेर लैजान्छ भने कहिले बाँचनेदेखि अघाएका, जीवनदेखि थाकिसकेकाहरू मर्न पाए पनि हुन्थ्यो भन्नेहरूलाई उनीहरूको पुकार सुनिदैन । विष्णुप्रसाद र योगमाया छोराछोरी, नातिनातिनासहित, उनीहरूको जीवनबाटै थाकिसकेका थिए । उनीहरू आजित भई मर्न पाए हुन्थ्यो भन्ने चाहेका तर कालले उनीहरूको पुकारलाई साथ नदिएको भन्ने अर्थ प्रस्तुत उखानमा व्यक्त छ । प्रस्तुत नीतिचेतनामूलक उखानमा मानिस र काल शब्दले सहभागीगत सन्दर्भलाई बुझाएका छन् ।

चिन्नु न जान्नु

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत पासो कथामा प्रस्तुत उखान दुई पटक प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ८४, ८६) । बमबहादुर उन्नाइस वर्षसम्म भारतीय सेनामा जागिर खाएर पेन्सनमा निस्की आफ्नो घर नेपालमा फर्केको थियो । उसको परिवारमा श्रीमती हिममाया र तीन छोराछोरी थिए । ऊ रक्सी र जुवाको लतले गर्दा हरिकङ्काल भएको थियो । एक दिन गोरखपुरमा पेन्सन बुझेर घर फर्कदै गर्दा बुटवलको एउटा होटमा तीन दिन बसी खाइपिई भएभरको पैसा सिध्याई बिखर्ची भएको थियो । त्यसै समयमा उसले विजयबहादुरलाई भेटेछ । उनीहरू दुई जना भई गुप्त योजना बनाउँछन् । विजयबहादुर हुमबहादुरको छोरो, बमबहादुरको भतिजो भएर, गुप्त योजना बनाई गाउँमा आउँछन् । उनीहरूको फुर्तिफार्ती निकै चल्यो । खानपानको तडकभडक, लबाइखुवाइ देख्दा गाउँलेहरू दङ्ग पर्दछन् र उनीहरूकै पछि लाग्दछन् । उनीहरूमाथि विश्वास बढ्दै जान्छ । विजयबहादुरले चन्द्रवीरकी छोरी जमुनीसँग विवाह गर्छ । विवाह गरेको केही समयपछि भारत गएर जमुनी विरामी भएको बहानाबाजी गर्छ र दुई महिनामै नेपाल फर्कन्छ । नेपाल आएर विभिन्न बहानाबाजी बनाएर लक्ष्मीसँग विवाह गर्छ र भारततिर लाग्छ । त्यसको केही समयपछि नेपाल आएर हिरामायासँग कमलीलाई दशपन्ध्र दिन घुमाएर ल्याउँछु भनी बमबहादुरकै छोरी कमलीलाई लिएर भारततिर भाग्छ । बल्ल आएर बमबहादुरको चेत खुल्छ र सबै यथार्थ स्वास्नीसँग बताउँछ । ऊ त भतिजो नभएर चिन्नु न जान्नुको व्यक्ति भएको, फटाहा चरित्रको, युवतीहरू बेच्ने दलाल भएको कुरा श्रीमतीसँग भन्ने सन्दर्भमा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ ।

खानको लोभले भतिजो बनाएर नेपाल भित्र्याएको विजयबहादुरले जमुनी र लक्ष्मीलाई बेचुन्जेल वास्तापास्ता नगरेको बमबहादुर आफ्नै छोरी कमलीलाई भगाएपछि बल्ल उसको चेत खुलेको छ । वास्तवमा विजयबहादुर उसको भतिजो नभएर बनाइएको भतिजो थियो । ऊ त चिन्नु न जान्नुको व्यक्ति थियो । पैसाका लागि, खानका लागि ऊ भतिजो बनाइएको थियो । चिन्नु न जान्नुको मानिसलाई लोभमा फसेर भतिजो बनाएर घरमा भित्र्याउँदा उसलाई पासो भएको छ । उसैकी छोरी दलालको पन्जामा पुऱ्याइदिएको छ । अरूलाई फसाउँछु, पैसा कमाउँछु भन्दा आफै फसेको छ, आफ्नै गलामा पासो लागेसरि भएको छ ।

देश खाएर शेष

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत पासो कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ८४) । बमबहादुर उन्नाइस वर्षसम्म भारतीय सेनामा जागिर खाएर पेन्सनमा निस्की आफ्नो घर नेपालमा फर्केको थियो । उसको परिवारमा श्रीमती हिममाया र तीन छोराछोरी थिए । ऊ रक्सी

र जुवाको लतले गर्दा हरिकङ्गाल भएको थियो। एक दिन गोरखपुरमा पेन्सन बुभेरे घर फर्कदै गर्दा बुटवलको एउटा होटमा तीन दिन बसी खाइपिई भएभरको पैसा सिध्याई बिखर्ची भएको थियो। त्यसै समयमा उसले विजयबहादुरलाई भेटेछ। उनीहरू दुई जना भई गुप्त योजना बनाउँछन्। विजयबहादुर हुमबहादुरको छोरो, बमबहादुरको भतिजो भएर, गुप्त योजना बनाई गाउँमा आउँछन्। उनीहरूको फुर्तिफार्ती निकै चल्छ। खानपानको तडकभडक, लबाइखुवाइ देखा गाउँलेहरू दङ्ग पर्दछन् र उनीहरूकै पछि लाग्दछन्। उनीहरूमाथि विश्वास बढ्दै जान्छ। विजयबहादुरले चन्द्रवीरकी छोरी जमुनीसँग विवाह गर्छ। विवाह गरेको केही समयपछि भारत गएर जमुनी बिरामी भएको बहानाबाजी गर्छ र दुई महिनामै नेपाल फर्कन्छ। नेपाल आएर विभिन्न बहानाबाजी बनाएर लक्ष्मीसँग विवाह गर्छ र भारततिर लाग्छ। त्यसको केही समयपछि नेपाल आएर हिरामायासँग कमलीलाई दशपन्ध्र दिन घुमाएर ल्याउँछु भनी बमबहादुरकै छोरी कमलीलाई लिएर भारततिर भाग्छ। बल्ल आएर बमबहादुरको चेत खुल्छ र सबै यथार्थ स्वास्नीसँग बताउँछ। ऊ त भतिजो नभएर चिन्नु न जान्नुको व्यक्ति भएको, फटाहा चरित्रको, युवतीहरू बेच्ने दलाल भएको कुरा श्रीमतीसँग भन्ने सन्दर्भमा उसको चरित्राङ्कन गर्ने क्रममा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ।

चिन्नु न जान्नुको व्यक्तिलाई बमबहादुरले भतिजो भनेर सबैलाई चिनाएको थियो। भतिजो बनेको विजयबहादुर पनि जमुनी, लक्ष्मीहरूलाई बेचेर त्यसै पैसाले बमबहादुरहरूलाई खसी काटेर भोज खुवाइ खुसी राखेको थियो। ऊ देश खाएर शोष भएको लाहुरे पारा देखाउँदै थियो। आफू भारतमै जन्मी हुकँको, उतैको रबाफ देखाएको थियो भन्ने अर्थ उखानमा व्यक्त भएको छ। प्रस्तुत उखानमा देश शब्दले स्थानगत सन्दर्भलाई बुझाएको छ।

तातै खाउँ छिट्टै मरुँ

माया ठकुरीको माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत पासो कथामा प्रस्तुत उखान प्रयुक्त छ (ठकुरी, २०६५, पृ. ८४)। कथाको पात्र बमबहादुर उन्नाइस वर्षसम्म भारतीय सेनामा जागिर खाएर पेन्सनमा निस्की आफ्नो घर नेपालमा फर्केको थियो। उसको परिवारमा श्रीमती हिममाया र तीन छोराछोरी थिए। ऊ रक्सी र जुवाको लतले गर्दा हरिकङ्गाल भएको थियो। एक दिन गोरखपुरमा पेन्सन बुभेरे घर फर्कदै गर्दा बुटवलको एउटा होटमा तीन दिन बसी खाइपिई भएभरको पैसा सिध्याई बिखर्ची भएको थियो। त्यसै समयमा उसले विजयबहादुरलाई भेटेछ। उनीहरू दुई जना भई गुप्त योजना बनाउँछन्। विजयबहादुर हुमबहादुरको छोरो, बमबहादुरको भतिजो भएर, गुप्त योजना बनाई गाउँमा आउँछन्। उनीहरूको फुर्तिफार्ती निकै चल्छ। खानपानको तडकभडक, लबाइखुवाइ देखा गाउँलेहरू दङ्ग पर्दछन् र उनीहरूकै पछि लाग्दछन्। उनीहरूमाथि विश्वास बढ्दै जान्छ। विजयबहादुरले चन्द्रवीरकी छोरी जमुनीसँग विवाह गर्छ। विवाह गरेको केही समयपछि भारत गएर जमुनी बिरामी भएको बहानाबाजी गर्छ र दुई महिनामै नेपाल फर्कन्छ। नेपाल आएर विभिन्न बहानाबाजी बनाएर लक्ष्मीसँग विवाह गर्छ र भारततिर लाग्छ। त्यसको केही समयपछि नेपाल आएर हिरामायासँग कमलीलाई दशपन्ध्र दिन घुमाएर ल्याउँछु भनी बमबहादुरकै छोरी कमलीलाई लिएर भारततिर भाग्छ। बल्ल आएर बमबहादुरको चेत खुल्छ र सबै यथार्थ स्वास्नीसँग बताउँछ। ऊ त भतिजो नभएर चिन्नु न जान्नुको व्यक्ति भएको, फटाहा चरित्रको, युवतीहरू बेच्ने दलाल भएको कुरा श्रीमतीसँग भन्ने सन्दर्भमा उसको चरित्राङ्कन गर्ने क्रममा प्रस्तुत उखान कथामा प्रयुक्त छ।

कुनै पनि काम गर्दा हतार नगरी सुभ्रबुभ्रपूर्ण तरिकाले गर्दा दिगो हुन्छ। तातै खाउँ, छिट्टै मरुँ नीतिले मानिसले दुःख पाउँछन्। कतिपय मानिस हतारमा काम गर्दछन् र फुर्सदमा पछुताउँछन्। काम गर्नुभन्दा

पहिला नै दिमाग खियाउनुपर्छ। प्रस्तुत पासो कथामा बमबहादुर हतारमा काम गर्दै छोरी नै बेचिएर पछुताउनुपरेको छ। विजयबहादुरले दिमाग लगाएर खुब पैसा कमाएको देखिन्छ। उसकै पछि लागि टाट पल्टेको बमबहादुरको पनि अवस्था सुधार भए जस्तो देखिएको छ। तर यी सबै कार्य सुभ्रुभ्रपूर्ण तरिकाले गरिएका नभई हतारमा गरिएकाले पछुताउनुपरेको छ।

निष्कर्ष

माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कथामा उखानहरू प्रयोग भएका छन्। ती उखानहरू विभिन्न सन्दर्भमा प्रयोग भएका छन्। यी सबै सन्दर्भको विभिन्न अर्थ रहेको छ। कुनै उखान वाच्यार्थमा, कुनै लक्ष्यार्थमा र कुनै व्यङ्ग्यार्थमा प्रयोग भएको पाइन्छ। यी उखानले कथाका मूलतत्त्वको संवर्द्धनमा उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेका छन् साथै कथाको भाषाशैलीमा चमत्कार थपी कथालाई थप रोचक र आकर्षक बनाएका छन्। कथामा उखानको प्रयोगले घुमाउरो पारामा, थोरैमा धेरै विषयवस्तु प्रस्तुत गर्न सम्भव तुल्याइदिएका छन्। कथाका पात्रहरूको चरित्राङ्कन गर्ने सन्दर्भमा पनि उखानहरू उपयोगी भएका छन्। व्यक्तिको चरित्राङ्कन सिधै नगरी घुमाउरो पारामा, व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्न यी उपयोगी भएका छन्। कथाको भाषाशैली पनि कसिलो र ओजपूर्ण बनाएका छन्। त्यसैले कथामा उखान प्रयोग गरिनु आवश्यक जस्तै देखिएको तथा यसको प्रयोगले कथाको भाषाशैलीगत पक्षलाई मजबुत बनाएकाले यसको प्रयोग महत्त्वपूर्ण तथा औचित्यपूर्ण रहेको बुझिन्छ।

माया ठकुरीका कथाहरू कथासङ्ग्रहमा प्रयुक्त उखानहरू वाच्यार्थ, लक्ष्यार्थ तथा व्यङ्ग्यार्थ तीनै अर्थमा प्रयोग भएको पाइन्छ। उखानको मूल अर्थ व्यञ्जना नै हो तापनि कथाप्रसङ्ग, पात्रको स्तर, प्रयोग सन्दर्भ, कथाकारको रुचि आदिका आधारमा वाच्यार्थ र लक्ष्यार्थमा पनि ती प्रयोग भएका छन्। तिनले कथाका मूलतत्त्वको संवर्द्धनमा उल्लेख्य र महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन्। यिनले कथाको भाषाशैलीमा चमत्कार थपी कथालाई थप रोचक, घोचक र आकर्षक बनाएका छन्। लोकजीवनका दुःखसुख, जीवनदर्शन, उपदेश, मृत्यु, भ्रगडा, मनोमालिन्य, आत्महत्या, अव्यवस्था, ईर्ष्या, रोग, भोक, अशिक्षा, गरिबी, विवशता, कुण्ठा, नैराश्य, चोरी, चिन्ता, पश्चात्ताप, वैरभाव, घृणा, अन्धरुढीवादी चिन्तन, आर्थिक शोषण, गरिबीको मारमा पित्सिनुपर्दाको अवस्था आदि पक्ष उखानमा व्यक्त भएका छन्। कथाको भाषालाई सारगर्भित, खँदिलो, रसिलो, चोटिलो बनाउन ती प्रयोग गरिएको छन्। तिनले कथालाई थप सशक्त बनाउन सहयोग पुऱ्याएका छन्।

सन्दर्भ सामग्री

- अर्याल, शेखर. (२०६०). *माध्यमिक तह (९ र १०) का नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका उखान टुक्काहरूको अध्ययन*. स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रिभुवन विश्वविद्यालय।
- आचार्य, नरहरि. अवस्थी, महादेव र गौतम, देवीप्रसाद. (२०४८). *नेपाली कथा भाग १* (दो.सं.). ललितपुर : साभा प्रकाशन।
- ठकुरी, माया. (२०६५). *माया ठकुरीका कथाहरू* (दो.सं.). काठमाडौं : भानु प्रकाशन।
- तिम्सिना, कृष्णकुमारी. (२०७३). *कक्षा छ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त उखान र टुक्काको अध्ययन*. स्नातकोत्तर शोधपत्र, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय।
- नेपाल, शोभा. (२०६७). *पाल्पा जिल्लाका मा.वि. तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको उखान टुक्का प्रयोग क्षमताको अध्ययन*. स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रिभुवन विश्वविद्यालय।

- पन्थी, यमप्रसाद. (२०६५). *मा.वि. तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त उखान टुक्का पहिचान र प्रयोग क्षमताको अध्ययन*. स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद. (२०५८). *नेपाली उखान र गाउँखाने कथा* (चौ.सं.). काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार
- पौडेल, माधवप्रसाद र पोखरेल, गोकुल. (२०७१). *सङ्कथन विश्लेषण : सिद्धान्त र प्रयोग*. काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
- पौड्याल, शिवप्रसाद. (२०७७). *नेपाली उखानको विषयात्मक अध्ययन* (दो.सं.). काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- बन्धु, चूडामणि. (२०५८). *नेपाली लोकसाहित्य*. काठमाडौं : एकता प्रकाशन ।
- भट्ट, सुशीला. (२०६०). *गुरुप्रसाद मैनाली : व्यक्ति र कृति*. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- रेग्मी, सुशिला. (२०७०). *कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीका कथामा प्रयुक्त उखान र टुक्काको अध्ययन*. स्नातकोत्तर शोधपत्र. त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- श्रेष्ठ, दयाराम. (२०७०). *नेपाली कथा र कथाकार*. काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- सेढाई, हरिप्रसाद. (२०६६). *कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीका कथामा प्रयुक्त उखान र टुक्काको अध्ययन*. स्नातकोत्तर शोधपत्र. रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस. त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।